

ANDRZEJ GIERSZEWSKI
DR, MUZEUM GDAŃSKA
[HTTPS://ORCID.ORG/0009-0003-0457-8432](https://orcid.org/0009-0003-0457-8432)

PIOTR KITOWSKI
DR, ADIUNKT, UNIWERSYTET GDAŃSKI
[HTTPS://ORCID.ORG/0000-0002-0581-9424](https://orcid.org/0000-0002-0581-9424)

Wilkierz miasta Debrzna z 1407 roku

1. Wprowadzenie; 2. Analiza źródła i metoda wydawnicza; 3. Edycja.

1

Jednym z podstawowych źródeł historycznych służących w badaniach nad dawnym prawem i – szerzej – społeczeństwem miejskim I Rzeczypospolitej są wilkierze. Wydawane przez władze poszczególnych miast, stanowiły zbiór norm prawnych z zakresu prawa publicznego oraz prywatnego, uzupełniający obowiązujące prawo zwyczajowe i stanowione, uwzględniając przy tym liczne aspekty partykularne, właściwe dla danego ośrodka.

Nie inaczej było w przypadku terenów władztwa zakonu krzyżackiego (po wojnie trzynastoletniej (1454–1466) – Prus Królewskich). Mimo iż obowiązujące na tym terytorium od XIII w. prawo chełmińskie posiadało liczne źródła normatywne, zresztą – jak na ówczesne warunki tworzenia prawa – relatywnie pełne (np. *Der alte Kulm* z 1394 r.), to każda z gmin decydowała się na uchwalanie własnych wilkierzy¹. Wśród tych ostatnich do dziś zachowały się przede wszystkim statu-

¹ Do najważniejszych badaczy ustawodawstwa wilkierzowego Prus należał zmarły w 2022 r. Tadeusz Maciejewski. Tematyce tej poświęcił on szereg monografii oraz mniejszych opracowań, w tym: *Zbiory wilkierzy w miastach państwa zakonnego do 1454 r. i Prus Królewskich lokowanych na prawie chełmińskim*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1989; *Wilkierze miasta Torunia*, Ars boni et aequi, Poznań 1997 czy *Prawo sądowe w ustawodawstwie miasta Gdańska w XVIII wieku*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1984. Pełny wykaz publikacji T. Maciejewskiego, zob. *Miasto i państwo na przestrzeni dziejów: studium historyczno-prawne. Księga jubileuszowa z okazji czterdziestopięciolecia pracy naukowej oraz 70. urodzin Profesora Tadeusza Maciejewskiego*, red. M. Gałędek, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2020, s. XLVII–LVIII. Ostatnio opublikowany został wilkierz miasta Łeby: J. Możdżeń, K. Kwiatkowski, *Die Willkür der Stadt Leba*, [w:] *Studies on the Military Orders, Prussia, and Urban History*:

ty wielkich miast², tj. lokowanych na Pomorzu Gdańska, Torunia i Chełmna, czy też lokowanego na terenie historycznej Sambii Królewca³. Natomiast stan edycji oraz rozpoznania wilkierzy małych ośrodków jest fragmentaryczny. Wiele z tych ostatnich, podobnie jak akta gmin, dla których zostały one wydane, zostało zniszczonych w trakcie pożarów, wojen czy innych wydarzeń historycznych lub zaginęło. W efekcie znane są wilkierze z zaledwie 11 takich miast (Malbork, Dzierzgoń, Gniew, Golub, Grudziądz, Łeba, Nowy Staw, Starogard Gdański, Tczew, Tolkmicko i Wejherowo)⁴. Stąd też nie ulega wątpliwości potrzeba krytycznego wydania istniejących statutów miejskich, szczególnie tych, które dotychczas nie funkcjonowały szerzej w literaturze oraz w powszechnej świadomości historycznej. Przykładem takiego aktu prawnego jest wilkierz miasta Debrzna.

Debrzna (*Friedland*, później: *Preussisch Friedland*), leżące na terytorium państwa zakonu krzyżackiego i późniejszych Prus Królewskich, miało status małego miasta. Prawa miejskie uzyskało w 1354 r. z rąk wielkiego mistrza Winrycha von Kniprode⁵. Proces założenia miasta, wraz z nadaniem mu uposażenia ziemskiego (patrymonium), został zrealizowany w 8 lat (1346–1354), w drugiej połowie fali urbanizacji Pomorza (1342–1360), po jego podboju przez Krzyżaków w latach 1308–1309⁶. Jako wzór organizacyjny przyjęto prawo chełmińskie, które stanowiło model normatywny dla większości ośrodków miejskich regionu i innych części

Essays in Honour of Roman Czaja on the Occasion of his Sixtieth Birthday, ed. by J. Sarnowski et al., University of Debrecen 'Hungary in Medieval Europe' Research Group, Debrecen 2020, s. 371–395.

² Od czasów władztwa zakonu krzyżackiego aż do rozbiorów I Rzeczypospolitej utrzymywał się wprowadzony przez administrację zakonną podział sieci lokowanych ośrodków miejskich na tzw. wielkie i małe miasta. Do pierwszej kategorii należały od XIII w.: Stare Miasto Elbląg, Stare Miasto Braniewo, Królewiec i pomorskie Chełmno oraz Stare Miasto Toruń. W I poł. XIV w. zaliczano do niej także Główne Miasto Gdańsk i od XV w. Knipawę. Jako „małe miasta” klasyfikowano wszystkie pozostałe ośrodki, zob. R. Czaja, *Urbanizacja kraju*, [w:] *Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach. Władza i społeczeństwo*, red. M. Biskup, R. Czaja, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 190–193, 196. Z kolei w sąsiadującej z Pomorzem Wielkopolsce według ustaw sejmowych z 1520 r. rozróżniano cztery kategorie (miasta wielkie, miasta średnie „II ordynku”, małe miasta posiadające prawo do jarmarku oraz małe miasta pozbawione prawa do jarmarku), zob. M. Słoń, *Miasta prywatne w sieci miejskiej Wielkopolski XV–XVI wieku*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 2016, t. 77, s. 95.

³ Zob. T. Maciejewski, *Zbiory wilkierzy...*, *op. cit.*, s. 49–85.

⁴ Zob. *ibidem*, s. 85–101.

⁵ M. Fryda, *Debrzna i okolice w dobie panowania krzyżackiego na ziemi człuchowskiej (1312–1454)*, [w:] *Dzieje miasta i gminy Debrzna*, red. M. Fryda, Wydawnictwo Jasne, Pruszcz Gdański 2014, s. 91–96 (tam też odpisy przywileju w języku niemieckim i tłumaczeniu na język polski).

⁶ R. Czaja, *Urbanizacja kraju*, *op. cit.*, s. 191–192.

Prus⁷. Efektem tego było wykształcenie się w mieście wszystkich podstawowych instytucji ustrojowych chełmińskiego systemu prawnego oraz ich dalsza ewolucja w kierunku zgodnym z rozwiązaniami przyjmowanymi do końca XVIII w. także w innych gminach⁸. Od inkorporacji Prus do państwa polskiego w 1454 r. Debrzno administracyjnie należało do województwa pomorskiego (starostwo człuchowskie)⁹. Ostatecznie, po I rozbiórce Polski w 1772 r. zostało włączone do Królestwa

⁷ Zob. Z. Zdrójkowski, *Zarys dziejów prawa chełmińskiego (1233–1862). Studium z okazji siedemsetpięćdziesięciolecia wydania przywileju chełmińskiego oraz lokacji miast Chełmna i Torunia*, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Toruń 1983, s. 91–93 (*Spis alfabetyczny miast lokowanych na prawie chełmińskim lub używających tego prawa przez pewien okres*); R. Czaja, *Urbanizacja kraju*, *op. cit.*, s. 196.

⁸ Zob. M. Fryda, *Debrzno i okolice w dobie panowania krzyżackiego...*, *op. cit.*, s. 96; idem, *W Prusach Królewskich*, [w:] *Dzieje miasta i gminy Debrzno*, *op. cit.*, s. 135–141. Podobnie wyglądał również sposób wyboru urzędników. Debrzno nie posiada jednak spisu włodarzy miejskich na wzór serii *Spisy urzędników z obszaru dawnej Rzeczypospolitej, Śląska i Pomorza*, w której publikowane są kolejne listy członków samorządu miejskiego poszczególnych miast Polski. Tym samym dysponujemy jedynie szacunkowymi danymi na ich temat ujętymi w pracy Alexandra Barkowskiego pt. *Pr. Friedland von 1354 bis 1904 zur Feier des 550jähr. Bestehens der Stadt Pr. Friedland sowie des 350jähr. Bestehens der evangelischen Kirchengemeinde*, (im Selbstverlage des Verfassers), Pr[eußisch] Friedland 1904, s. 10–13. Intencją tego autora nie była przy tym pełna analiza obsady Rady czy Ławy, lecz jedynie przybliżenie historii miasta w 550. rocznicę nadania mu przywileju lokacyjnego. Przykładowo dla XVIII w. A. Barkowski wymienia na stanowisku burmistrza następujące osoby: Heinrich Alteno (1708), Nathanael Nitz (1714), Daniel Rosenow i Christof Fichtner (1722 i 1724), Christof Fichtner i Daniel Rosenow (1740, 1742–1743), Jacob Matthey (1755), Albert Kuth (1759), Wilhelm Davidsan (1760), Michael Arndt (1763), Johan Gehring (1764). Burmistrzem od 1765 r. miał być Paul Aemilius Hencke, *ibidem*, s. 13; zob. też M. Fryda, *W Prusach Królewskich*, *op. cit.*, s. 139–140. Natomiast tylko wstępna analiza źródeł osiemnastowiecznych, w postaci przede wszystkim akt Debrzna i pobliskich Chojnic, przynosi informacje o kolejnych, niewymienionych przez Barkowskiego osobach sprawujących tę funkcję. W XVIII w. burmistrzami byli więc również: Georg Rosenow (Rosenau; 1700, 1704, 1709; Archiwum Państwowe w Szczecinie [dalej: APS], sygn. 195/D/44, s. 4; Evangelische Zentralarchiv in Berlin, sygn. 6404, Taufen 1632–1788, s. 344; Archiwum Państwowe w Bydgoszczy [dalej: APB], sygn. 1675/138, k. 3, 28v), Balthasar These (Thoese; 1701, 1709; APS, sygn. 195/D/45, s. 6; APB, sygn. 1675/139, k. 28v), Justus Andreas Reinhardt (1712; APS, sygn. 195/50, k. 33.), Johann Cromer (Cromerus) (1712 – *viceproconsul*; APS, sygn. 195/50, k. 33.), Nathanael Nitz (Nyc; 1739; APS, sygn. 195/554, k. 122v), Johan Georg Rosenow (Joannes Georgius Rosenau; 1764; APB, sygn. 1675/147, k. 281; APB, sygn. 1675/109, s. 137, 140.), Johann Erdtman Schnase (1768, 1771–1772; Archiwum Państwowe w Gdańsku, Recesy zjazdów mniejszych miast Prus Królewskich, sygn. 494/1, s. 140; APB, sygn. 1675/151, s. 616; M. Bär, *Westpreußen unter Friedrich dem Großen*, Bd. 2, Verlag von S. Hirzel, Leipzig 1909, s. 758), Ebrahim Pahp (1772; *ibidem*). Temat ten wymaga osobnych, pogłębionych badań, co w szczególności dotyczy obsady urzędniczej Debrzna w okresie średniowiecza i pierwszych wieków po inkorporacji do Korony.

⁹ Warto też zauważyć, że w okresie średniowiecza i we wczesnej nowożytności Debrzno i okolice miejscowości znajdowały się pod wpływem Człuchowa jako centrum administracyjnego komturii oraz jednego z największych małych miast, tj. Chojnic – i ta zależność przetrwała

Prus. Oznaczało to nie tylko zmianę przynależności państwowej, ale również przebudowę istniejącego systemu zarządzania miastem na wzór pruski oraz recepcję stosowanych w Królestwie Prus źródeł prawa, a co za tym idzie – stopniową rezygnację z prawa chełmińskiego¹⁰.

2

W Archiwum Państwowym w Szczecinie pod sygn. 195/50 przechowywany jest wilkierz Debrzna¹¹. Księga, w której jest on zlokalizowany, zawiera liczne dokumenty o charakterze prawnym, tj. wzory przysięg (np. burmistrza, rajców, ławników, notariusza, starszych gminy, prowizorów, woźnych) i listów urodzenia, zatwierdzenie miejscowych władz, materiały procesowe oraz dotyczące szeregu innych spraw z zakresu funkcjonowania gminy (m.in. miejscowej parafii, szkoły, cen). Generalnie zakres chronologiczny księgi obejmuje okres od XV w. do czasu niedługo po pierwszym rozbiore Polski, przy czym są to odpisy wczesnonowoczesne. Ostatni z wpisanych do niej dokumentów pochodzi z 4 sierpnia 1773 r.¹².

Wilkierz miejski Debrzna jest kopią (*copia*) właściwego aktu. Zawiera on 48 kolejnych artykułów. Dla porównania – statut Starego Miasta Królewca z 1385 r. liczył ich 30¹³. Obejmują one typowe dla tego typu źródła historycznego regulacje prawne z zakresu bezpieczeństwa przeciwpożarowego, porządku wewnątrzmiejskiego, produkcji, handlu i umów kupna-sprzedaży (np. produkcja słodu, warzenie piwa, handel zbożem i innymi produktami żywnościowymi) czy procedury nabycia obywatelstwa miasta. Był to jedynie mały wycinek obowiązującego w tym czasie prawa. Abstrahując od innych, mniej obszernych źródeł partykularnych (wydawanych przez władze miejskie), jakie mogły być wykorzystywane w Debrznie na początku XV w. (ordynacje, rozporządzenia), wilkierz stanowił uzupełnienie do chełmińskiego prawa zwyczajowego (w tym

przez kolejne wieki, znajdując swój wyraz m.in. we wspólnej walce o respektowanie praw małych gmin. Zob. K. Bruski, *Miejsce Chojnic w państwie krzyżackim*, [w:] *Dzieje Chojnic*, red. K. Ostrowski, Urząd Miejski w Chojnicach, Chojnice 2003, s. 81–92; A. Groth, *Udział w życiu politycznym Prus Królewskich*, [w:] *Dzieje Chojnic, op. cit.*, s. 120–124; S. Gierszewski, *W łączności z Polską*, [w:] *Chojnice. Dzieje miasta i powiatu*, red. S. Gierszewski, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971, s. 83–91; M. Fryda, *Debrzno i okolice w dobie panowania krzyżackiego...*, *op. cit.*, s. 90.

¹⁰ Zob. J. Szwanowski, *Debrzno i okolice w państwie prusko-niemieckim*, [w:] *Dzieje miasta i gminy Debrzno, op. cit.*, s. 195–202; A. Groth, *Małe miasta pomorskie w latach 1772–1806*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku, Słupsk 2009, s. 11.

¹¹ APS, Akta miasta Debrzno, sygn. 195/50, k. 11–13v.

¹² Zob. *ibidem*, k. 31.

¹³ T. Maciejewski, *Zbiory wilkierzy...*, *op. cit.*, s. 71

wspomnianego *Der alte Kulm*). Tym samym nie było potrzeby powtarzania tej materii normatywnej w akcie wewnątrzmięjskim¹⁴.

Wilkiez Debrzna został wydany w 1407 r. Jest to tym samym najstarszy znany statut małomiejski z terenu Prus. Wcześniej ustawy wilkiezowe opracowano jedynie dla Torunia (ok. 1300 r.), Królewca (ok. 1385 r.), Chełmna (ok. 1400 r.) i Malborka (1365 r.)¹⁵.

Nie wiadomo jednak, kiedy i w jakich okolicznościach rozpoczęto prace nad tym dokumentem, a także kiedy dokładnie został zatwierdzony przez władze krzyżackie. Pewne jest natomiast, że treść wilkieza przygotowali rajcy (czyli również urzędujący burmistrzowie), za przyzwoleniem komtura człuchowskiego. Można w tym miejscu wysunąć ogólne stwierdzenie, że obu stronom chodziło o przygotowanie takich postanowień, które uwzględniałyby partykularne potrzeby gminy i Zakonu, jak również odzwierciedlałyby aktualny stan prawny ustawodawstwa krajowego oraz stanowego¹⁶.

Świadectwem wspomnianych potrzeb są chociażby: art. 2 – dopuszczający do ograniczonej produkcji słołu przez księdza; art. 29 – zabraniający wwozu i spożycia polskiego piwa; czy art. 28 – zakazujący pędzenia bydła osobom spoza komturstwa człuchowskiego pod karą jego utraty, nawet jeśli mieliby na to zezwolenie administracji zakonnej. W niektórych przypadkach sąd miejski decydował o wysokości nakładanej kary (*willkuhrlicher / arbitrar Straffe*)¹⁷. Mowa tu o czterech postanowieniach: art. 1 – zakazującym cięcia sukna, marnowania słołu i zboża oraz obowiązku zabudowy nabytej ziemi w ciągu roku; art. 5 – zakazującym warzenia piwa więcej niż przez 14 dni; art. 30 – o zakazie podnajmowania przez mieszczan czeladzi i służby, i art. 31 – dotyczącym kar za nieprzestrzeganie decyzji rady miejskiej w sprawie nieruchomości oraz ich granic.

¹⁴ Odłąbną kwestią jest to, czy w tekście źródłowym znajdują się odniesienia do poszczególnych uchwał obowiązujących na terenie całego władztwa zakonneo, wydawanych przez wielkiego mistrza (*Willekorehomeisters*) bądź Zakon (*Landeswillküren*) w latach 1394–1408 r., czy w końcu uchwał zjazdów stanów pruskich. Tę kwestię autorzy wydania zostawiają do dalszych badań, sygnalizując niżej wybrane wątki, zob. T. Maciejewski, *Zbiory wilkiezy...*, *op. cit.*, s. 41–44.

¹⁵ Zob. przyp. 2 i 3.

¹⁶ Jednocześnie tekst i zakres zagadnień poruszonych w postanowieniach musiał być zgodny z wzorcem wilkieza miejskiego ustalonego pomiędzy Krzyżakami a przedstawicielami miast w 1394 r. Zob. omówienie: T. Maciejewski, *Zbiory wilkiezy...*, *op. cit.*, s. 14–20.

¹⁷ *Willkürlich*, [w:] *Deutsch-Polnisches, Polnisch-Deutsches Juristisches Wörterbuch*, bearb. von E. Zolondek, Tl. 1, Verlag Gebrüder Böhm, Leipzig 1931, s. 226; T. Maciejewski, *Zbiory wilkiezy...*, *op. cit.*, s. 119. Zob. też uwagę o znaczeniu terminu „poena arbitraria”: M. Ptaszyński, *O ustroju kościoła. Uwagi na marginesie edycji Akt synodów prowincjonalnych Jednoty Litewskiej 1626–1637*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 2012, t. LVI, s. 213–214.

Z drugiej strony, co niniejsza praca jedynie sygnalizuje, w wilkierzu Debrna powinny znajdować się zapisy wprost zaczerpnięte z poszczególnych uchwał krajowych i postanowień stanów pruskich bądź odwołania do nich¹⁸. Brak w wilkierzu Debrna spotykanego w innych dokumentach tego typu artykułu o corocznym obowiązku odczytywania treści postanowień ogółowi mieszczan, który obowiązywał na terenie całego władztwa od 1394 r. Pojawia się jednak nawiązanie do palącego problemu służby najmnej widocznego w początkach XV w.¹⁹.

Innym zagadnieniem jest to, w jakim stopniu tekst odpisu wilkierza odzwierciedla tekst oryginału. Dokument ma układ typowy dla wilkierzy z XV w., tzn. składa się z ogólnego wstępu (opisu i motywu wystawienia dokumentu), treści normatywnej (kolejnych artykułów) i nieco rzadziej spotykanego zakończenia (w ostatnim z postanowień)²⁰. Pierwotny tekst mógł jednak nie zawierać numeracji. Najpewniej została ona wprowadzona przez kopistę albo pochodzi z nieznanego nowożytnego odpisu. Świadczyć o tym może nie tylko zastosowanie numeracji odrębnie na marginesie, ale również treść artykułów nr 6, 22 i 44. Niektóre z ich zdań rozpoczynają zwroty *item* oraz *auch*, które zazwyczaj dawały początek nowemu wątkowi. Ostatni z wymienionych artykułów mógłby z powodzeniem stanowić trzy odrębne postanowienia.

¹⁸ T. Maciejewski, *Zbiory wilkierzy...*, *op. cit.*, s. 41–44.

¹⁹ W tym wypadku postanowienie jest najpewniej odbiciem rozpoczynającej się pomiędzy rycerstwem chełmińskim a zakonem dyskusji dotyczącej odpływu najmnej siły roboczej (ludzi luźnych), głównie ze wsi i dóbr rycerskich do miast i osad rybackich. Zastosowanie takiego zapisu, bez ustalenia taryfy płac maksymalnych, miało przede wszystkim zagwarantować zachowanie porządku wewnątrz gminy. Z drugiej strony jego celem było zapobiegnięcie windowaniu stawek wynagrodzeń, co stwarzałoby ryzyko dla innych podmiotów działających w okolicy. W końcu na mieszczan nakładano też obowiązek utrzymania ciągłości pracy służby najmnej, choć dawał on ludziom luźnym możliwość zmiany pracodawcy na kwartał przed zakończeniem kontraktu. Wysokość kary, wobec braku szczegółowych przepisów, ustalać musiał sąd miejski. Pierwsze ograniczenia dotyczące służby najmnej wraz z taryfami płacy maksymalnej dla poszczególnych terenów władztwa i określonych grup społecznych były wydawane przez Krzyżaków począwszy od 1406 r. Szczegółowe wytyczne oraz płace maksymalne w kontekście całego państwa opublikowano m.in. w 1420 i 1427 r. Szerzej zob. B. Geremek, *Problem siły roboczej w Prusach w pierwszej połowie XV w.*, „Przegląd Historyczny” 1957, t. 48, nr 2, s. 195–233. Patrz też punkt 4 zarządzenia wielkiego mistrza z 3 stycznia 1394 r. w sprawie rzemieślników i służby, który precyzuje zakres czasowy pracy rzemieślnika na minimum 3 miesiące: *Acten der Stände-tage Preussens unter der Herrschaft des deutschen Ordens*, hrsg. von M. Toeppen, Bd. 1, Duncker und Humblot, Leipzig 1878, s. 66.

²⁰ T. Maciejewski, *Zbiory wilkierzy...*, *op. cit.*, s. 45–46, 48.

Ostatnią kwestią wymagającą omówienia są możliwe nowelizacje treści wilkierza. Były one powszechną praktyką²¹. W przypadku Debrzna zdaje się przemawiać za tym wyrażanie niektórych kar w „dobrych” grzywnach (art. 18 i 48) i solidach (art. 17), albo „nowych” solidach (art. 40) i denarach (art. 17). Te terminy są echem poszczególnych reform monetarnych zapoczątkowanych zapacją krzyżackiej gospodarki po zakończeniu wielkiej wojny z lat 1409–1411. W tekście konsekwentnie stosowany jest niemiecki termin *die Straffe* (kara), charakterystyczny dla tekstów z XVII–XVIII w.²². Z drugiej strony pisarz chyba nie był do końca wprawy w tekście niemieckim, zwłaszcza przy oddawaniu skrótów. W niektórych przypadkach zamiast skrótu grzywny („mg” / „mrg”) pojawia się „Md” (art. 3 i 6). Takie samo podejrzenie zachodzi przy zastosowaniu zapisu szeląga („sch” / „schl”) jako „lubsch” (art. 29) i „lschl” (art. 43 i 45). W końcu wiardunek zapisywany jest zawsze w pełnym brzmieniu (jako *fertunk*, *furtunk*), nigdy nie jest podawany w charakterystycznej dla tekstów średniowiecznych formie skróconej (*fird*). Należy zatem uznać, że pierwotny tekst wilkierza z 1407 r. był aktualizowany – zarówno pod względem zawartości merytorycznej, jak i językowej – przynajmniej dwa razy.

Przy edycji niniejszego tekstu źródłowego zastosowano zasady instrukcji wydawniczej Johanna Schultze²³. Tekst jest znormalizowany, o ile w podstawie nie wprowadzono celowo zdwojeń niektórych liter („nn”, „mm”) – te odnotowano kursywą. Za pomocą tej ostatniej uczytelniono też rozwinięcia występujących w tekście abrewiacji. Nawiasy kwadratowe zawierają tekst wprowadzony przez wydawców bądź wskazują miejsca, w których nie są pewni poprawności odczytu (dodatkowo oznaczone znakiem zapytania). Oryginalne brzmienie najważniejszych słów zostało odnotowane w przypisach końcowych, z wyjątkiem stosowanej nagminnie przez pisarza tego aktu formy słowa *raht* (winno być *rath*, *rathaus*). Z powodu dość dużej dowolności pisarza w oddawaniu nazw podstawowych wysokości opłat, miar, wag i okresów, wprowadzono ich pełne brzmienie.

²¹ Najpełniejsze omówienie zmian i nowelizacji tekstu dotyczy wilkierza dla Królewca z 1394 r., zob. W. Franz, *Königsberger Willküren*, Kommissionsverlag von Bruno Meyer & Co., Königsberg 1928, s. 91–96. Należy zauważyć, że wydawca również nie był we wszystkich wypadkach pewien odnośnie do czasu i sposobu wprowadzenia zmian. Zob. też T. Maciejewski, *Zbiory wilkierzy...*, *op. cit.*, s. 27–31.

²² *Ibidem*, s. 118.

²³ J. Schultze, *Richtlinien für die äußere Textgestaltung bei Herausgabe von Quellen zur neueren deutschen Geschichte*, „Blätter für deutsche Landesgeschichte” 1962, Bd. 98, s. 1–11.

3

Wilkierz miasta Debrzna

B.m.d. [Debrzno, 1407 r.]

Odpis: Archiwum Państwowe w Szczecinie, sygn. 195/50, k. 11f–13v.

Rajcy miasta Debrzna zatwierdzają wilkierz miejski za zgodą komtura człuchowskiego.

[k.11f]

Copia der willkuhr koniglichen stadt Friedland in nachfolgenden 48 articulu bestehend so gesttatet sind anno 1407.

^aArticuli^a

^{a1} Anno 1407 willkuhren wir rathmanne der stadt Friedland mit rahte [!] und wollbohrt unseres herren comptors²⁴, das niemand gewand schneiden oder meltzen oder getreyde ausschutten solle. Er habe dann ein erbe, das soll er bauen binnen einem jahr bey arbitrar stroffe.

^{a2} Auch soll niemand von dem lande mältzen. Der preister 40 sch[e]ff[eln]. Welcher burger das nicht hält der bricht den stadt 2 m[ar]g.

^{a3} Eß warne einjeglicher wirth seinen gast, das er kein gewand bey der ellen verkauffe, bey 1 ^bm[ar]g^b [?] deme der eß schneidet. Und der wirth, der eß gestattet, bußet 5 sol[i]d[en].

^{a4} Eß soll auch niemand einem gaste auf den markt einen sch[e]ff[el] oder 1/2 sch[e]ff[el] leihen bey 1 m[a]rg.

^{a5} Auch soll kein man mehr brauen denn nur zu 14 tagen bey willkuhrlicher straffe.

^{a6} Auch soll einjeglich mann zu sienem erbe eine leiter, einen zober und einen ledern eymer, derer sich in feuerß noth zugebrauchen bey 2 m[ar]g stroffe. Undt kein mann soll zu dem feuer lauffen sunder gefäße bey derselbigen buße. Und so das feuer gelöscht ist, wer frembde gefäße hatt, der verantwort eß auffß rahthauß bey 3 ^bm[ar]g^b [?]. Thut er das nich, und eß wird ihm gefunden, der bricht 36 schilling und den schorsteine reind zu machen alle 4 wochen. Item welch mann sein feuer verschedinget und nicht beschreyet der bricht 6 m[ar]g.

^{a7} Es soll auch niemand mehr futters schaben in seinem erbe den auf 4 wochen bey 3 m[ar]g.

²⁴ Chodzi tu o komtura człuchowskiego. W tym czasie urząd sprawował Gamrath von Pinzenau (1402–1410), zob. D. Heckmann, *Amtsträger des Deutschen Ordens. Dostojnicy zakonu niemieckiego*, Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Toruń 2020, s. 451, 575.

[k.11v]

^{a8} Wer da spielet auf 1 furtungk, der giebet zur straffe 1 furtunck. Und der wirth, in das hause eß gescheht, auch 1 furtunck.

^{a9} Auch soll niemand koste und kindelbier zugleich haben bey 36 sol[i]d[en].

^{a10} Auch soll niemand ein erbe, daß in der freyheit leget, neben noch verkauffen mönchen oder priestern undt geislichen leuthen bey 10 marg.

^{a11} Auch sollen die draußen der stadt wohnen und ihr gutt in der stadt haben, eß sey zu zinse oder zu andern kauf, den sollen recht thun gleich einem beseßenen bürger. Und eben solch geld bey sich hatt und nicht anmeldet, der bricht 1 m[ar]g.

^{a12} Welch brauer brauet umb geld soll haben seine eigene schuffe bey 1 furtunck. Und dem brauermeister soll er zum lohn geben 1 sch[illing] und den helffern 2 sch[illing]. Und welch[er] brauer brauet, der soll das tages nicht waßer tragen bey 1 fertunck. Und niemand soll mehr brauen, den oben gesetzet ist, bey derselbig buße.

^{a13} Wer da gehet auf der gaßen des winters und herbists nach 9 uhr ohne licht der bricht 1 fertunck.

^{a14} Wer da redet auf frauen, jungfr[auen], priester, *geistlichen* leuthe das er nicht wolbringen mag, der bricht 3 m[ar]g so ferne man mit 2 leüthen bezeugen kan[n].

^{a15} Wer da machet ein geschrey ohne noth der bricht 6 fertunck. Gebricht es ihm am gute, man nehme eß ihm am leibe.

^{a16} So ein fleischer oder ander verkauffer ein rind oder schwein kouft umb etliche m[ar]g, kommbt darzu ein burger, der in bedarf zu seiner koste, der soll ihm geben 1 sch[illing] vom m[ar]g und vom furtunck 8 d[enaren].

^{a17} Auch soll man die *vormm^c* gemein bier geben vor 9 gute sol[i]d[en] [k. 12f]. Culmisch stof im hause umb 4 neue denaren. Den stoff im hause vor 2 pfening. Dem burger außser hauses umb 1 d[enaren] bey 1 fertunck.

^{a18} Wer da holtz hauet von der stadt freyhey, der bricht 1/2 m[ar]g gutes geldes.

^{a19} Wer da fischet bey tage in den stadt seen der bricht 1/2 m[ar]g. Bey nacht 1 gantzen m[ar]g.

^{a20} Eß soll keinen vorkauffern an dem markttag vor 9 uhr undt am sonstage ehe mann in die kirche zusammen lautet [„]Hüner oder anderley speise kauffen [“]²⁵ bey 1 fertunck.

^{a21} Wenn der bothe umschreyet die straße rein zumachen. Wer dann nicht schauffelt undt ^daufreumet^d in 8 tagen, den soll man pfanden auf 1 m[a]rg.

²⁵ Zawołanie kramarzy z XV wieku.

^{a22} Eß soll niemand von deme der fische zu markt bringet, ^ezusambt^e kauffen von vorkauffern. Er habe dann auf dem markt damit gehalten bey 3 fertunk. Wenn der markt wird gehalten biß zu glock 8 darnach man er verkauffen weme er will. Item eß soll niemand der nicht eigene fische feil ^hhat^f einem andern helffen verkauffen ohne uhrlaub des h[er]n burgmeisters bey 3 fertunk.

^{a23} Eß soll niemand des abends undt des nachts wannen oder ander gefaß noch anderley dinge vor seinen thurm unter der lauben liegen laßen, oder sachen haben umb raumes willen bey 1 fertunk.

^{a24} Niemand soll mit ^skuch^s in die stülle oder auf der soller gehen oder laßen gehen bey 4 m[ar]g. Jeglicher nachbar soll so melden bey 2 m[ar]g.

^{a25} Kein burger soll denen vom lande einigerley getreyde aufzuschütten ver-gönnen oder andern leüthen bey 4 m[a]rg.

[k.12v]

^{a26} Auch voriethen wir in unserer willkuhr, daß kein gast vom gasten kauffen solle in den wochen oder am ^hmarkttag^h bey 4 fertunk.

^{a27} Eß soll kein burger korn vorkauffen, er habe eß zu von 1 nacht auf dem soller gehabt bey 1 fertunk.

^{a28} Auch soll kein man in der stadt oder auf dem lande außerbhalb landes ⁱviehⁱ treiben der habe dann unsers herrn briff. Thut eß jemand er soll das vich vorlohren haben.

^{a29} Wir wollen auch das kein *koniglichen* beambter bier einfuhren soll zu trin-ken in versammlung oder zu verkauffen, in comapgnie zu trinken bey 26 ⁱschil-lingⁱ[?]. Dem wirthe der da mit trinket bey 1 m[ar]g.

^{a30} Es soll keine frau oder man dem andern sein gesinde entmiethen. Sie sche-iden mit willen von dem herrn bey willkührlicher stroffe. Wer auch gesinde ^ehat^e, der frage eß im letzten viertel ob eß bey ihm bleiben will. Will eß nicht bleiben mag eß sich vermithen zu weme eß will.

^{a31} Auch willkühren wir, das der raht richten soll wo gebrechen ist zwischen nachbahren an erben oder an zäunen. Wer da wieder redet oder wie ^koft^k der bricht fällt in willkührliche straffe.

^{a32} Item wer da hufen, landt oder garten kaufft von der stadt das da zinsha-ftig ist, der soll kommen auf das rahthauß und ⁱsichⁱ verschreiben laßen binnen 6 wochen bey 3 m[ar]g. Hindert ihn aber den verkäufer daran, so gebe er die buße.

^{a33} Auch willkühren wir, das einjeglicher der gesetzet wird und erkohren vom rathe zu einem ampte, eß sey welcherley eß wolle und sich das weigert undt nicht halten will der bricht 10 m[ar]g.

^{a34} Auch wenn mann jemanden pfänden soll der kirche oder der stadt wegen von welcherley sache eß sey des pfandes wehret. Und wie ^moft^m er es thut der bricht 1 m[ar]g.

^{a35} Alle diejenigen die schön undt grob gewand schneiden vor ihrer thür ⁿoderⁿ [k. 13f] oder vor dem rahthause, die sollen jährlich 8 sol[i]den geben, jeden quatemmber 2 sol[i]den.

^{a36} Wer da schweine ^ehat^e, in oder außerhalb der stadt, der soll sie treiben vor den hirten oder soll sie halten in dem stalle. Welche schwein mann wird auf den steinbrucke oder auf den graben im schaden finden der soll mann pfänden.

^{a37} Auch soll niemand hofe von den hufen, noch hufen von den hofen vorkauffen. Undt soll auch jedermann hufen und hofe ^ozusammenbringen^o bey hoher straffe so ^moft^m der das zuthun geheißen wird unde erß nicht thut. Und soll auch kein gebäude daraus bauen den das zum bauerck gehort.

^{a38} Wir wollen auch, daß man keinen gaste vorgönne gut abzulegen welcherley eß sey. Welcher burger eß gestattet der bricht 6 fertunck.

^{a39} Niemand soll am sontage einigerley kauffen, außgenommen speise, bey 1 fertunck.

^{a40} Auch reden wir, daß die da schlachten, vermögen recht und gewonheit, geben sollen von 1 schwein einen neuen schilling. Vom großen 1 neuen sol[i]den. Vom oxsen, eine neue felde darüber, soll neimand mehr geben bey 1 fertunck, der ihn giebet auch der ihn nimmbt.

^{a41} Auch wollen wir, daß die fischer so fische verkauffen auf den fischbanken bleiben sollen. Wer anderswo fische ^pkauff^p den auf den bänken der bricht 1 fertunck.

^{a42} Wer auch hufen oder gärten vor der stadt ^hat^f, die da zinsbahr sein, beschwerdet mit gelde oder zinß, so das der stadtzinß damit geschwächet und ungewiß wird. Der soll sich mithalten der hufen oder garten biß er widerümb den stadtzins gewiß mache oder soll sich des geldes davon vorzeichen.

^{a43} Eß soll keiner wein schencken. Er sey ihme zuvor geschätzt bey 36 ^{sch[i]l[ling]} [?] der stadt und bey verlust des weinß.

[k. 13v]

^{a44} Wer ein burger werden will, der soll seinen ^rgeburtsbrif^r bringen und dabei gewinnen sein burgerrecht und schwehren der stadt getreü[en] zu seyn und daß er der stadt willkühr halten will und der nachbahren vor schaden warnen. Item man soll keinem liegende gründe geben. Er habe dann obiges erfüllet bey 4 m[ar]g. Auch soll keiner höher köste thun den auf 40 schüßeln bey buße 1 m[ar]g.

^{a45} Das man von den erben keine zubehorungen alß ställe oder andere gebäude vorkauffen solle, da die erbe von möchten geschwächet werden, ohne des rahts willen bey ³⁶sch[i]l[ling] [?].

^{a46} Auch soll man also handeln mit garten, scheünen, gebäude und raumen plätzen vor der stadt, daß man sie nicht ohne des rahts willen und wißen vorkauffen sollen bey der vorgesetzlichen buße.

^{a47a} Eß soll niemand fischen auf der stadtseen²⁶ mit netzen und mit kahnen bey 3 m[ar]g.

^{a48a} Letzlich so wollen wir auch in unserer stadtwillkühr. Welcher man solche maaß stoffe, halben becher, scheffel, gewicht, welcherley sie sein, halt, daß solcher vorbüße 3 gute m[ar]g.

- ^a Dopisane na marginesie. Nad každą z cyfr pozioma linia.
- ^b W tekście „Md”.
- ^c formm
- ^d auf reumet
- ^e zu sambt
- ^f hatt
- ^g kihe
- ^h markt tage
- ⁱ wiech
- ^j W tekście „lubsch”.
- ^k offt
- ^l sichß
- ^m offte
- ⁿ Dopisane pod wierszem.
- ^o zusammen bringen
- ^p kauffet
- ^q W tekście skrót „lschl”.
- ^r gebuhrts brieff

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Państwowe w Bydgoszczy:

Akta miasta Chojnic, sygn. 1675/139, 1675/138, 1675/139, 1675/147, 1675/151.

Archiwum Państwowe w Gdańsku:

Recesy zjazdów mniejszych miast Prus Królewskich, sygn. 494/1.

Archiwum Państwowe w Szczecinie:

Akta miasta Debrzna, sygn. 195/50, 195/554, 195/D/44, 195/D/45.

Źródła drukowane

Acten der Ständetage Preussens unter der Herrschaft des deutschen Ordens, hrsg. von M. Toepen, Bd. 1, Duncker und Humblot, Lepizig 1878.

Bär M., *Westpreußen unter Friedrich dem Großen*, Bd. 2, Verlag von S. Hirzel, Leipzig 1909.

²⁶ Chodzi tu o położone na południowy wschód i wschód od miasta jeziora Debrzno i Żuczek, połączone rzeką Debrzynką.

Opracowania

- Barkowski A., *Pr. Friedland von 1354 bis 1904 zur Feier des 550jähr. Bestehens der Stadt Pr. Friedland sowie des 350jähr. Bestehens der evangelischen Kirchengemeinde*, (im Selbstverlage des Verfassers), Pr[eußisch] Friedland 1904.
- Bruski K., *Miejsce Chojnic w państwie krzyżackim*, [w:] *Dzieje Chojnic*, red. K. Ostrowski, Urząd Miejski w Chojnicach, Chojnice 2003, s. 80–92.
- Czaja R., *Urbanizacja kraju*, [w:] *Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach. Władza i społeczeństwo*, red. M. Biskup, R. Czaja, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 177–199.
- Deutsch-Polnisches, Polnisch-Deutsches Juristisches Wörterbuch*, bearb. von E. Zolondek, Tl. 1–2, Verlag Gebrüder Böhm, Leipzig 1931.
- Franz W., *Königsberger Willküren*, Kommissionsverlag von Bruno Meyer & Co., Königsberg 1928.
- Fryda M., *Debrzno i okolice w dobie panowania krzyżackiego na ziemi człuchowskiej (1312–1454)*, [w:] *Dzieje miasta i gminy Debrzno*, red. M. Fryda, Wydawnictwo Jasne, Pruszcz Gdański 2014, s. 89–117.
- Fryda M., *W Prusach Królewskich*, [w:] *Dzieje miasta i gminy Debrzno*, red. M. Fryda, Wydawnictwo Jasne, Pruszcz Gdański 2014, s. 121–191.
- Geremek B., *Problem siły roboczej w Prusach w pierwszej połowie XV w.*, „Przegląd Historyczny” 1957, t. 48, nr 2, s. 195–233.
- Gierszewski S., *W łączności z Polską*, [w:] *Chojnice. Dzieje miasta i powiatu*, red. S. Gierszewski, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971, s. 79–125.
- Groth A., *Małe miasta pomorskie w latach 1772–1806*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku, Słupsk 2009.
- Groth A., *Udział w życiu politycznym Prus Królewskich*, [w:] *Dzieje Chojnic*, red. K. Ostrowski, Urząd Miejski w Chojnicach, Chojnice 2003, s. 120–125.
- Heckmann D., *Amtsträger des Deutschen Ordens. Dostojnicy zakonu niemieckiego*, Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Toruń 2020.
- Maciejewski T., *Prawo sądowe w ustawodawstwie miasta Gdańska w XVIII wieku*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1984.
- Maciejewski T., *Wilkierze miasta Torunia*, Ars boni et aequi, Poznań 1997.
- Maciejewski T., *Zbiory wilkierzy w miastach państwa zakonnego do 1454 r. i Prus Królewskich lokowanych na prawie chełmińskim*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1989.
- Miasto i państwo na przestrzeni dziejów: studium historyczno-prawne. Księga jubileuszowa z okazji czterdziestopięciolecia pracy naukowej oraz 70. urodzin Profesora Tadeusza Maciejewskiego*, red. M. Gałędek, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2020.
- Ptaszyński M., *O ustroju kościoła. Uwagi na marginesie edycji Akt synodów prowincjonalnych Jednoty Litewskiej 1626–1637*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 2012, t. LVI, s. 203–226.

- Schultze J., *Richtlinien für die äußere Textgestaltung bei Herausgabe von Quellen zur neueren deutschen Geschichte*, „Blätter für deutsche Landesgeschichte” 1962, Bd. 98, s. 1–11.
- Słoń M., *Miasta prywatne w sieci miejskiej Wielkopolski XV–XVI wieku*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 2016, t. 77, s. 93–123.
- Szwankowski J., *Debrzno i okolice w państwie prusko-niemieckim*, [w:] *Dzieje miasta i gminy Debrzno*, red. M. Fryda, Wydawnictwo Jasne, Pruszcz Gdański 2014, s. 195–241.
- Zdrójkowski Z., *Zarys dziejów prawa chełmińskiego (1233–1862). Studium z okazji siedemsetpięćdziesięciolecia wydania przywileju chełmińskiego oraz lokacji miast Chełmna i Torunia*, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Toruń 1983.

ANDRZEJ GIERSZEWSKI

DR, MUZEUM GDAŃSKA

[HTTPS://ORCID.ORG/0009-0003-0457-8432](https://orcid.org/0009-0003-0457-8432)

PIOTR KITOWSKI

DR, ADIUNKT, UNIWERSYTET GDAŃSKI

[HTTPS://ORCID.ORG/0000-0002-0581-9424](https://orcid.org/0000-0002-0581-9424)

Wilkierz miasta Debrzna z 1407 roku

Wilkierz miasta Debrzna z 1407 r. jest obecnie najstarszym znanym nauce zbiorem praw małych miast na Pomorzu Gdańskim. Przygotowany przez Radę Miejską i zatwierdzony przez Krzyżaków dokument składa się z 48 artykułów, które regulowały najważniejsze aspekty życia gminy oraz wprowadzały sankcje karne za określone wykroczenia. Odpis dokumentu zachowany w Archiwum Państwowym w Szczecinie pozwala zakładać, że jego pierwotna treść mogła mieć inny układ oraz że niektóre postanowienia były aktualizowane po wydaniu wilkierza. Zbiór praw regulował życie gminy w niemalże niezmienniej formie aż do pierwszego rozbioru Polski w 1772 r.

Słowa kluczowe: Pomorze, zakon krzyżacki, Debrzno, wilkierz, prawo, miasta

ANDRZEJ GIERSZEWSKI

PHD, MUSEUM OF GDAŃSK

[HTTPS://ORCID.ORG/0009-0003-0457-8432](https://orcid.org/0009-0003-0457-8432)

PIOTR KITOWSKI

PHD, ASSISTANT PROFESSOR, UNIVERSITY OF GDAŃSK

[HTTPS://ORCID.ORG/0000-0002-0581-9424](https://orcid.org/0000-0002-0581-9424)

Town statutes of the town of Debrzno from 1407

Town statutes of Debrzno from 1407 are currently the oldest known collection of rights of small towns in Pomerania. The document prepared by the City Council and approved by the Teutonic Knights consists of 48 articles which regulated the most important aspects of the life of the commune and introduced penal sanctions for specific offenses. A copy of the document preserved in the State Archives in Szczecin allows us to assume that its original content could have had a different layout and that some resolutions were updated after the release of the statutes. The set of laws regulated the life of the commune in an almost unchanged form until the first partition of Polish Commonwealth in 1772.

Keywords: Pomerania, Teutonic Order, Debrzno, town statutes, law, towns